

UDK: 619.48.75

IRI SHAXLÍ MALLARDÍN TUYAQ KESELLIKLERINIŇ ETIOPATOGENEZI

Seypullaev A.K

SamMVMSHBU Nókıs filialı úlken oqıtıwshı

E-mail: Seypullaevazamat@gmail.com

Dauletbaev N.P

SamMVMSHBU magistrantı

E-mail: nursultandauletbaev96@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bul teziste qaramallarda ushrasatuǵın tuyaq kesellikleriniń etiologiyası, diagnostikası, emlew hám aldın alıw ilájları boyınsha ádebiyat analizi tiykarında maǵlıwmatlar keltirilgen.

Gilt sózler: tuyaq kesellikleri, zaqımlanıw, aqsaw, klinik belgileri, emlew, aldın alıw ilajları.

ETIOPATHOGENESIS OF HOOF DISEASE OF LARGE HORNED CATTLE

ABSTRACT

In this thesis, the etiology, diagnosis, treatment and preventive measures of hoof diseases in cattle are presented based on literature analysis.

Key words: hoof diseases, inflammation, lameness, clinical signs, treatment, prevention.

KIRISIW

Zamanagóy sharwashılıq komplekslerinde qaramallardıń distal bólimindegi kesellikleriniń keń tarqalǵanlıǵı ortopedik patologiyanıń rawajlanıwına járdem beretuǵın jańa etiologik faktorlardıń payda bolıwı menen baylanıslı. Sıyırlardıń distal bólegindegi kesellikleriniń tarqalıwınıń etiologiyası tekǵana túrli jaralar, islep shıǵarıw, texnologiyalıq, shólkemlestirilgen, ekonomikalıq hám ekologiyalıq sebepler bolıp tabıladı [4].

Tuyaq patologiyasın jaqsılap túsiniw ushın, olardıń kesellikleri ushın usınıs etilgen xirurgik emlew usılları ushın student súwretleytuǵın anatomiya menen birge awıl xojalıq haywanlarınıń topografiyalıq anatomiyası haqqında túsiniwke iye bolıwı kerek. Bul kóbinese tuyaq kesellikleri tek ǵana bul organnıń bólek anatomik elementinde bolmay, qońsılas toqımalarǵa da tásir etetuǵının ańlatadı [1].

Sol sebepten, respublikamızdıń qaramallar tuyaq kesellikleriniń ushırasıw dárejese, olarǵa erte diagnoz qoyıw, etiopatogenezin anıqlaw, emlew hám aldın alıwdıń nátiyjeli usıl hám rejelerin islep shıǵıw hám de jetilistiriw maqsetinde alıp barılıp atırǵan izertlewler aktual bolıp esaplanadı.

Izertlew nátiyjeleri.

Qaramallardıń tuyaqları eki yarım bóleklerden ibarat. Bir tuyaqlı haywanlardıń tuyaqlarınan, jup tuyaqlı haywanlardıń shaqlı diywaldıń búrme múyeshi joq, taban kem rawajlanǵan, jumsaq taban hám kosher joqlıǵı menen ajıraladı. Onıń wazıypalarınıń bir bólegin jumsaq taban atqarıp, qanjar formasında aldırǵa tarayıp, konustıń búrmesine qusaydı.

Tuyaqtıń shaq diywalı túrli dúziliske hám kelip shıǵıwına qarap úsh shaq qatlamınan ibarat. Sırt qatlamı -glazur (0,5-0,6 sm) ensiz sızıqlar formasında bolıp, joqarıda jaylasqan epidermis islep shıǵarıw qatlamı tárepinen payda boladı. Bul qatlam tuyaq shaxınıń orta qatlamın maceraciya hám kebiwden qorǵaydı. Shaq diywalınıń eń qalını-orta qatlamı. Bul eń qattı hám eń bekkem shaq bolıp esaplanadı. Bul qatlam bir ayda 6,5-7,5 mm ge shekem ósedı. Haywanlardıń háreketlerinde ósip atırǵan shaq

jelinip baradı, bul hárekettiń joq bolıwında yamasa jetispewshiliginde baqlanbaydı. Keyingi halatta ósip atırǵan shaxtı úzliksiz túrde qırqıw zárúr bolıp tabıladı.

Qaramallarda tuyaq jaraları kóbinese jara, zaqım alıw, flegmona hám basqa irińli-nekrotik processlerdiń tásirleri retinde júzege keledi. Olar tuyaq sheńberinde, maydanlanǵan arqada, tuyaqlarara boslıǵı tarawında jaylasqan hám baslanǵısh zıyan menen baylanıslı bolıwı múmkin. Biraq geybir jaǵdaylarda, qaramallarda, baslanǵısh zaqım alıw menen tuwrıdan-tuwrı baylanıs bolmaydı. Málim bir waqıtta tuyaq alaqań qaptal tárepinde jara payda boladı. Bul jara tuyaq alaqańına tán bolıp, geyde Rustergols jarası depte ataladı [1, 2, 5, 6].

Tuyaq keselliginiń rawajlanıwı. Hár qanday tuyaq keselligi aqsalıq penen júzege keledi. Tuyaq kesellikleriniń tiykarında tuyaq tabanı teri tiykarınıń shegaralanǵan isiwi hám nekrozi jatadı. Tiykarınan qaramallar kesellenedi. Kesellikke beyimligi bar haywanlar úlken tiri massa hám kishi tuyaqlarǵa iye boladı. Sıyırlarda arqa ayaqtıń sırtqı tuyaǵı, ónimdar buǵalarda bolsa aldınǵı ayaqtıń ishki tuyaǵı zıyanlanadı. Jara tuyaqtıń alaqań maydanında, aqsawı jumsaq tabanǵa ótetuǵın orında payda boladı.

Etiologiyası. Kesellik tuyaqqa úlken yamasa bir tegis bolmaǵan salmaq túskende kóbinese jumsaq tabanǵa dene awırlıǵı túskende rawajlanadı. Barmaqtı tereń búgiwshi paydıń uzaq waqıt kerı jaǵdayda bolıwı ol tuyaq súyegine birlesken orında sozılmalı asqınıw rawajlanıwına hám suyek toqımasınıń patologiyalıq ósiwine alıp keledi. Bul jaǵday alaqań teri tiykarınıń jáne de qısılıwına alıp keledi. Kesellik rawajlanıwına ratsionda tsink elementiniń kemligi, nadurıs joqarı konsentratlı azıqlantırıw, pollardıń joqarı ızǵarlıǵı sıyaqlı faktorlar sebep boladı.

Klinik belgileri. Kesel sıyırlar uzaq waqıt jatadı, ishteyi páseydı. Tik turǵanda tuyaqtıń taban bólegine baspay, ayaqtı qaptal tárepke shıǵarıp tuyaqtıń aldınǵı shetine tayanadı. Sıyırlarda sút islep shıǵarıw procesi birden azayadı. Háreketlenip atırǵanda tayanış túrdegi aqsalıq gúzetiledi. Keselliktiń basında kaftni tazalawda shoxning reńi ózgergen jayları tabıladı. Shaq bekkemligi hám elastikligin joǵatadı. Keyingi basqıshlarda jara hám granulyatsion toqımaların artıqsha ósiwi anıqlanadı [3].

Tuyaq keselliginiń diagnostikasi. Háreket apparatı keselliginiń tiykarǵı belgisi-bul aqsaw, ayaq háreketiniń natuwrı bolıwı, zaqımlanıwlar bul bolsa awırıw ayaq kóteriliwi yamasa tireliwinde qıyınshılıqlardı jaratadı. Eger aqsawlar anıqlansa, qaysı ayaqtın jarahatlanǵanlıǵın, ne jarahatlanǵanlıǵın hám qanday xarakterde ekenligin anıqlaw ushın haywandı tolıq tekseriw hám úyreniw kerek. Anıq kóringen aqsawlarda qaysı ayaǵına haywan "shaǵım" etip atırǵanlıǵın anıqlaw júdá ańsat, onıń ushın sıyırdı qádem bastırıp júrgiziw kerek. Obyektiv tekseriwdi baslawdan aldın, zıyanlı faktorların, olardı anıqlaw ushın haywandı saqlaw, ekspluataciya qılıw, jaylawdıń qásiyetleri hám basqalardı analiz qılıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

Emlew. Qurǵaq hám tuyaqlar shaxı kemshilikleri jazda ıssı máwsimde shaxtı keptiriw nátiyjesinde payda boladı. Jumsaqlıq batpaqlı orınlarda hám uzaq jamǵır hawa rayı dáwirinde, sonıń menen birge, patas hám ızǵar bólmelerde haywanlardı saqlaw waqtında bolıwı múmkin. Shaxtıń fiziologik qásiyetleriniń buzılıwı vitaminler, mikroelementler, kalciy, fosfor hám basqa minerallardıń jetispewshiligi, sonıń menen birge, koncentratlardıń racionda kóp muǵdarda bolıwınan kelip shıǵadı. Shaxtıń qurǵaqlasıwı nátiyjesinde kóbinese tuyaqlardıń shaxlı kapsulasınıń jariqları payda boladı. Tuyaq shaxınıń qurǵaqlasıwında birǵ neshe kún dawamında ızǵar ılayǵa jaylastırılıp, keyin tuyaqlardı maylı zatlar menen maylaw múmkin. Shaxtıń jumsaqlıǵı hám kúshli ósiwinde onıń racionın normallastırıp hám koncentratlardı beriwdi kemeytiw kerek. Bunnan basqa, haywanlar qurǵaq jerde saqlaw sharayatlardı jaratıladı hám qurǵaq jaylawlarǵa ótkeriledi. Bunday haywanlarǵa 3-5%li mis sulfat menen hár dayım tákirarlanatuǵın ayaq vannası qollanıladı. Shaqlardıń sezilerli dárejede jumsaqlasıwında, 3-5 kún dawamında 5% mis sulfat yamasa formalın eritpesi menen hár kúni ayaq vannasın isleń. Jamǵır máwsimde profilaktika maqsetinde bunday ayaq vannaları háptesine bir ret isletiliwi kerek, haywanlardı dezobaryerler yamasa arnawlı ajratılǵan sayız cementli suw saqlaǵıshlardan aydaw kerek.

Tuyaq kesellikleriniń aldın alıw. Tuyaq keselliklerin aldın alıw haywanlar ushın zárúr bolıp, zoogigienik saqlaw sharayatlardı jaratıw, tolıq bahalı azıqlandıırıw, tuwrı ósiwi ushın zárúr shárt-sharayatlardı támiyinlew hám tuyaq shaxın rawajlanıwın hám

járáhatlanıwdan saqlawdan ibarat. Tuyaq keselliklerin aldın alıw ushın barmaqlar terisining matsratsiyasını hám tuyaq shoxi shırıwın esaptan tısqarı etetuğın sharayatlardı jaratıw kerek. Fermer xojalıqlarda pollar, ventilyasiya hám kanalizaciya tuwrı dúzilisin, gún waqıtında tazalanıwın baqlaw kerek. Gún hám sidikten ajralatúğın ammiakti bólew hám mikroblar virulentligin tómenletiw maqsetinde lotoklarga superfosfat sebiledi. Haywanlar hár kúni motsion menen támiyinlenedi. Motsion tuyaqlardıń tábiy súykelisiwine hám olarda qan aylanıwı jaqsılanıwına, hám de suyuq aralas hám gungdan tazalanıwına járdem beredi. Tuyaq shaxınıń fiziologik tárepten normal ósiwi hám rawajlanıwı ushın, tolıq hám balanslangan azıqlandıırıwdan basqa, haywanlardıń aktiv macion ushın sharayat jaratıw kerek.

Juwnaq

1. Tuyaq kesellikleri qaramallar arasında keń tarqalğan kesellk bolıp, olardıń erte esaptan shıǵıwı, jumısshı qábiletiniń joǵalıp ketiwi hám xojalıqlardıń ekonomikalıq zıyan kóriwine alıp keledi.

2. Keselliktiń kelip shıǵıwına sebep haywanlardı saqlaw hám azıqlantırıw talaplarınıń normada emesligi, nadurıs tuyaqlardı kesiw hám túrli mexanik zıyanlar áqibetide bolıwı múmkin.

3. Kesellikti waqıtında anıqlaw hám emlew boyınsha belgilengen ilajların aparıw keselliktiń keyingi basqışına ótpey turıp emlewge erisiw múmkin.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR DIZIMI: (REFERENCES)

1. Seypullaev A.K. QARAMALLARDIŃ TUYAQ KESELLIKLERIN EMLEW HÁM ALDÍN ALÍW., Metodik kórsetpe. Nókis, 2022
2. Dauletbaev N.P., Tashtemirov R. M. (2022). QORAQALPOG’ISTON RESPUBLIKASI AYRIM QORAMOLCHILIK XO’JALIKLARIDA TUYOQ KASALLIKLARINING UCHRASH DARAJASI. Agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali, 205-207.
3. Кузнецов А.К. - Ветеринарная хирургия, офтальмология, ортопедия – 1986г. – С. 376-377

4. Стекольников А.А., Семенов Б.С. Основные направления в профилактике хирургической патологии в молочном скотоводстве // Ветеринария сельскохозяйственных животных 2017. № 5-6. С. 22-28.
5. Таштемиров Равшанбек Матлюбович, Даулетбаев Нурсултан Парахатович. (2022). РАСПРОСТРАНЕНИЕ БОЛЕЗНЕЙ КОПЫТЕЦ У КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА В НЕКОТОРЫХ ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ. EURASIAN JOURNAL OF MEDICAL AND NATURAL SCIENCES, 2(13), 45–49.
6. Tashtemirov R.M. (2022). ZOTLI QORAMOLLARDA PODODERMATITLARNI KELITIRIB CHIQRUVCHI OB’EKTIV OMILLAR. Agrobiotexnologiya va veterinariya tibbiyoti ilmiy jurnali, 445-448.